

Докази та доказування

в судових процесах різних галузей процесуального права: можливості уніфікації

М. П. Курило

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя Сумського національного аграрного університету

У статті з'ясується сутність понять доказів і доказування в судових процесах, досліджується зміст цих понять у різних галузях процесуального права, доводиться ідентичність засобів доказування в різних галузях процесуального права, визначаються обов'язки та права сторін, третіх осіб, їх представників у всіх видах судових процесів. Автор доводить, що поняття доказів і доказування можна уніфікувати в єдиному Судовому процесуальному кодексі з метою єдиного підходу до природи й розуміння змісту процесуальних дій та інститутів, засобів і процесів доказування та їх суб'єктів.

Ключові слова: докази, доказування, засоби доказування, процес доказування, уніфікація понять доказів і доказування.

В статье определяется суть понятий доказательств и доказывания в судебных процессах, исследуется содержание этих понятий в различных отраслях процессуального права, указывается на идентичность средств доказывания в различных областях процессуального права, определяются права и обязанности сторон, третьих лиц, их представителей во всех видах судебных процес-

сов. Автор делает вывод, что понятия доказательств и доказывания можно унифицировать в едином Судебном процессуальном кодексе с целью единого подхода к пониманию природы и сути процессуальных действий и институтов, средств и процессов доказывания и их субъектов.

Ключевые слова: доказательства, доказывание, средства доказывания, процесс доказывания, унификация понятий доказательств и доказывания.

The article reveals the essence of the concepts of evidence and proof in judicial proceedings, studies the content of these concepts in different branches of procedural law, proves identity of means of proof in different branches of procedural law, determines duties of the parties, of the third parties, their representatives in all types of judicial proceedings. The author proves that the concepts of evidence and proof can be unified in the Integrated Court Procedural Code with the purpose of shaping single approach to the nature and understanding of the content of procedural actions and institutions, means and processes of proving and their parties.

Keywords: evidence, proof, means of proof, process of proving, unification of the concepts of evidence and proof.

Кожна сфера людських стосунків, у якій має місце конфлікт, що потребує судового розв'язання, безумовно, пов'язується з наданням суду доказів та посиланням на них, оскільки лише на цій підставі можливе аргументування подій чи зіставлення позицій.

Необхідно зазначити, що поняття доказів досліджувалося багатьма вченими. Так, одні науковці робили спробу розкрити поняття доказів через засо-

би доказування, тим самим ототожнюючи їх (М. Й. Штефан), інші розмежовували поняття доказів і засобів доказування, зазначаючи, що ці поняття є взаємопов'язаними (М. С. Шакарян, Д. М. Чечот), треті акцентують увагу на критеріях, за якими класифікуються докази (С. Я. Фурса).

Не можна не погодитися з думкою М. П. Мельника, який зазначає, що правильне визначення поняття доказів має принципове значення для вирішення багатьох процесуальних питань [1, с. 269]. Воно допомагає практичним працівникам орієнтуватися в питанні про те, які фактичні дані й об'єкти матеріального світу і за яких умов можуть мати значення доказів у справі, цілеспрямовано здійснювати їх пошук та виявлення, вчасно проводити фіксацію та вилучення.

Отже, незважаючи на те, що законодавець визначив поняття доказів, закріпивши його дефініцію в законі, ця фундаментальна процесуальна категорія залишається предметом дискусій і вимагає глибокого дослідження та наукового обґрунтування.

Вивченню понять доказів і доказування в адміністративному судочинстві приділяли увагу вчені-адміністративісти В. Б. Авер'янов, С. С. Алексеев, О. М. Бандурка, Д. М. Бахрах, В. М. Бевзенко, Е. Ф. Демський, Є. В. Додін та ін. У цивільному судочинстві зазначені поняття розглядали такі відомі дослідники, як В. І. Тертишников, М. К. Треушников, В. В. Комаров, С. Я. Фурса, Т. В. Цюра, М. Й. Штефан, І. В. Решетнікова, Д. М. Чечот, М. М. Ясинок, В. А. Кройтор. Не залишили ці питання поза увагою й учені в галузі кримінального судочинства, зокрема Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, С. В. Слинко, М. М. Михеєнко, М. А. Чельцов та ін.

Метою нашого дослідження є з'ясування сутності понять доказів та дока-

зування в судових процесах різних галузей процесуального права для їх уніфікації в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

Безумовно, докази не виникають самі по собі. Вони мають або природне походження, або створені людиною як певні документи чи речі. Виходячи з цього, ми можемо стверджувати, що всі речі матеріального світу, з точки зору їх фізичних властивостей, форми, об'єму, деформаційних можливостей, є потенційними доказами зі своїм явним чи прихованим змістом.

Уперше на поняття доказів звернули увагу вчені-процесуалісти другої половини ХІХ ст., коли в Російській імперії в 1864 р. було проведено судово-правову реформу і прийнято Статут цивільного судочинства та Статут кримінального судочинства.

Так, Т. М. Яблочков, розглядаючи судові докази, зазначав, що докази є засобами, за допомогою яких сторони переконують суддів у правильності своїх тверджень [2, с. 238].

К. І. Малишев у своєму підручнику «Курс гражданского судопроизводства», виданому в 1876 р., писав: «Доказательством в обширном смысле или доводом называется все то, что убеждает наш ум в истинности или ложности какого-либо факта или положения» [3, с. 344].

За радянських часів поняття доказів розглядалося з позицій матеріалістичної теорії права, за якою докази не є засобами переконання суду, а є засобами досягнення істини у справі. У цьому зв'язку С. М. Абрамов зазначав, що докази – це засоби, які використовує суд для встановлення матеріальної істини [4, с. 350]. К. С. Юдельсон також стверджував, що під доказами необхідно розуміти засоби і способи для встановлення об'єктивної істини [5, с. 344]. Разом з тим такі наукові підходи до визначення понят-

тя доказів не знайшли свого закріплення в Основах цивільного судочинства Союзу РСР та союзних республік, прийнятих у 1961 р. (далі – Основи). Так, ст. 17 Основ передбачала, що доказами в цивільній справі є будь-які фактичні дані.

Ця позиція надалі знайшла своє відображення в Цивільному процесуальному кодексі 1963 р. і була трансформована в усі нині чинні процесуальні кодекси.

Так, стаття 57 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) зазначає: «Доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін та інші обставини, які мають значення для вирішення справи».

Згідно зі статтею 69 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) доказами в адміністративному судочинстві є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення осіб, які беруть участь у справі, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються судом на підставі пояснень сторін, третіх осіб та їхніх представників, показань свідків, письмових речових доказів, висновків експертів [6, с. 446].

Аналогічно поняття доказів визначається і в кримінальному та господарському судочинстві (ст. 65 КПК України та ст. 32 ГПК України).

Таким чином, законодавець незалежно від процесуальних галузей права під доказами розуміє будь-які факти, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин, якими обґрунтовується чи заперечується відповідно позиція позивача чи відповідача. Безумовно, такі визначення поняття є надто загальними для розуміння сутності доказів та доказування в судових процесах,

оскільки це визначення чітко не розкриває поняття доказів, їх зміст, відносність та допустимість доказів за їх змістом, формою, часом надання, видами тощо.

У своєму дослідженні під поняттям доказів ми розуміємо не відокремлену одиницю інформації, якою є кожен доказ, а загальну сукупність носіїв інформації. Треба зазначити, що за наявності цілої низки доказів на їх інформаційному полі виникає інформаційний хаос, який упорядковується системною логікою судді. Звичайно, це складний процес, який, до речі, стосується й сторін, оскільки останні також здійснюють аналітичну роботу зі змістом своїх доказів, формуючи при цьому свою правову позицію.

Без сумніву, докази можуть бути виражені лише в передбаченій законом процесуальній формі – засобах доказування. Перелік таких засобів закріплено законодавцем у ч. 2 ст. 57 ЦПК України і передбачає: а) пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків; б) показань свідків; в) письмових доказів, речових доказів, зокрема звуко- і відеозаписів; г) висновків експертів.

Аналогічно перелічує і закріплює засоби доказування і ч. 1 ст. 69 КАС України. Господарський процесуальний кодекс з урахуванням особливостей господарських справ засобами доказування називає пояснення представників, письмові та речові докази та висновки судових експертів (ст. 32 ГПК України).

Як бачимо, засоби доказування в усіх процесуальних галузях права є ідентичними. При цьому перелік засобів доказування не може варіюватися. З цієї причини до засобів доказування не потрапили висновки спеціалістів, пояснення зацікавлених осіб тощо.

Кожен із засобів доказування вже своєю назвою інформує про природу отримання доказової інформації. Так, говорячи про спір, ми визначаємо, що його

складовими є: а) передумови спору; б) сам спір; в) закінчення спору; г) ті наслідки, які мали місце внаслідок спору. У той же час якщо мова йде про свідків, то треба розуміти, що ці особи або пов'язані з підставами виникнення спору, або були свідками такого спору і володіють інформацією, яка може стосуватися справи. Якщо ж свідок, даючи покази, не може повідомити джерело інформації, то його покази не набудуть статусу доказів. Отже, покази сторін та покази свідків за своєю природою є першоджерелом у доказуванні.

Письмові й речові докази можуть мати місце лише тоді, коли інформація, яку вони містять, є: а) відносно та б) допустимою. Вважаємо за необхідне наголосити на тому, що на сучасному етапі письмові докази, крім паперової форми, можуть бути представлені в електронному вигляді. Але, за словами Т. В. Рудої, «в ЦПК відсутня вказівка на віднесення електронних документів до письмових доказів, не врегульовано порядок дослідження і оцінки електронних доказів у суді, що ускладнює їх використання в процесі» [7, с. 9].

Якщо йдеться про експертизи, то зауважимо, що це докази, які є неприродними, оскільки формуються спеціально на замовлення чи виконання ухвали суду або створюються на основі наукових знань спеціалістом.

Отже, можна стверджувати, що доказами в будь-якій галузі процесуального права є доказова інформація, яка стосується предмета доказування і міститься в засобах доказування.

На стадії судового доказування позиції позивача й відповідача урівнюються, оскільки сторони в усіх видах судових процесів мають рівні процесуальні права та обов'язки (ч.1 ст. 31 ЦПК України, ч.1 ст. 49 КАС України, ч.1 ст. 22 ГПК України).

Разом з тим позивач, надавши докази суду на стадії організації судового процесу і вважаючи, що його позиція є правовою, активно контролює процесуальні дії відповідача, з точки зору надання останнім заперечень на позов та доказів на підтвердження своєї правоти.

Відповідач на стадії доказування цілеспрямовано протидіє як доказам, які надав позивач, так і предмету спору, природі його виникнення, обґрунтовуючи свою позицію як правову, навіть і за відсутності у нього доказів. У цьому полягає суть позовного провадження, у якому доказування є центром судового процесу в усіх процесуальних галузях права, коли спір ведеться як за наявності доказів, так і за їх відсутності.

Іншим учасником судового процесу є треті особи, які не заявляють вимог на предмет спору. Вони можуть брати участь у процесі на стороні позивачів чи відповідачів, проте така участь має здебільшого пасивний характер. Активність цих суб'єктів має місце лише під час їх пояснень, у яких треті особи, як правило, описують певні дії чи події за участю сторін, висловлюючи особисту позицію щодо предмета спору. Така їх поведінка зумовлюється відсутністю заінтересованості щодо предмета спору.

У той же час сторони чи треті особи можуть представляти свої інтереси в суді через представництво. Представниками цих суб'єктів, як правило, є адвокати, фахівці в галузі права тощо. На стадії доказового процесу вони займають найактивнішу позицію. Це зумовлено зобов'язаннями, які вони взяли на себе відповідно до цивільно-правових угод, укладених між ними і довірителями (сторонами, 3-ми особами). На підставі таких угод представники отримують довіреності із зазначенням усього переліку процесуальних прав, які передали їм довірители. При цьому тре-

ба зауважити, що довіритель лише надає довірній особі право на користування своїми процесуальними правами, а точніше – певним обсягом своїх процесуальних прав.

Безумовно, усі ці суб'єкти доказового процесу переслідують виключно свої інтереси, які можуть бути явними чи прихованими. Сторони, їхні представники на основі предмета спору виокремлюють кожен юридично значимий факт, доносячи його зміст до суду, оскільки кожен з них може впливати на кінцевий результат, тобто те благо, яке є кінцевим продуктом всієї процесуальної діяльності й доказового процесу зокрема. На підставі кожного з цих юридично значимих фактів сторони вибудовують певну системно-доказову логічність. І це дійсно так, хоча учасники доказового процесу просто не помічають цього, але «кожна діяльність незалежно від її виду має свій технологічний процес, який передбачає певну послідовність» [8, с.145]. При цьому таку послідовність формують лише сторони та їхні представники. Суд в цьому процесі жодної участі не бере. Такий процес доказування є характерним для всіх процесуальних галузей права без винятку.

Необхідно зазначити, що процес доказування учасниками судового процесу, безумовно, ґрунтується на дозованій інформації, оскільки кожна зі сторін намагається звернути увагу суду лише на ту інформацію, яка надає їй можливість вигідно подати сильні сторони своєї позиції і приховати слабкі. При цьому сторони, 3-і особи, їхні представники посилюють цей процес за допомогою інтонацій, жестів, міміки, логічності, а іноді й нелогічності сформульованих ними запитань. Такі особливості доказового процесу мають місце в усіх видах судових процесів. При цьому вони збігаються в усіх процесуальних деталях. Це дає нам під-

стави говорити про уніфікаційні можливості стадії доказування.

Не можна заперечити й той факт, що процесуальна діяльність, яка пов'язується з наданням доказів та процедурою їх дослідження в судових процесах, регулюється передусім процесуальними нормами. Разом з тим заради справедливості потрібно зазначити, що всі без винятку процесуальні і пов'язані з ними механічні дії учасників доказового процесу процесуальними нормами передбачити неможливо. У процесуальних кодексах різних процесуальних галузей права відбувається закріплення лише базових, ключових позицій у доказуванні. Так, процес подання доказів сторонами регулюється ст. 131 ЦПК України, ст. 33 ГПК України, ч. 2 ст. 69 КАС України, а забезпечення доказів відповідно ст.135 ЦПК та ст. 73 КАС України. Витребування доказів регулюється ст.137 ЦПК, ч. 3 ст. 71 КАС та ст. 38 ГПК України.

У той же час законодавець, виходячи з питань оперативності, точності процедури доказування, розуміння суті вимог до процесу доказування, а разом з цим і до доказів, установлює цілу низку процесуальних правил, яких необхідно дотримуватися. Так, законодавець зазначає, що докази, які надають сторони, 3-і особи чи їхні представники повинні бути належними, тобто інформаційно пов'язаними із предметом доказування, оскільки в іншому випадку суд не візьме їх до уваги (ст. 58 ЦПК України, ст. 34 ГПК України, ст. 70 КАС України). Разом з тим одночасно такі докази повинні бути допустимими з точки зору законності їх отримання та відповідати певним вимогам, передбаченим законом (ст. ст. 59 ЦПК, 34 ГПК, 70 КАС України). Отже, загальні підходи до визначення поняття доказів, їх суб'єктів, обов'язковості доказування та подання доказів,

процесу доказування в усіх процесуальних галузях права є однотипними.

Розглянемо процесуальне положення суду в процесуальних галузях права на стадії доказування. Ю. Ю. Ветютнев в цьому зв'язку зазначає: «Любое судебное дело заранее предполагает несколько вариантов решения, иначе не было бы смысла его рассматривать в суде... Известно, что практически по любому правовому вопросу между юристами существуют разногласия и поэтому одно и то же дело может быть разрешено по-разному, в зависимости от того, к какому судье оно попадет» [9, с. 65].

Так, процес доказування, в якому беруть участь сторони, треті особи та їхні представники, з одного боку, та суд, перед яким такий процес відбувається, з іншого боку, створюють процесуальну форму судових процесів, у межах якої відбувається не лише перелік доказів з розкриттям їх змісту, а й реалізується суть доказування – зіставлення змісту доказів, аргументація певних їх положень, трактування тих чи інших дій та подій, які мали місце, чи могли б мати місце, трактування юридичних понять та юридичної кваліфікації предмета спору. Таким чином, процес доказування – це цілий комплекс різноманітних дій, суть яких завжди фокусується на предметі доказування.

Кожен із таких доказових комплексів на певних етапах розгляду справ то переважає, то урівнюється. У зв'язку з цим говорити на початку судового процесу про судові рішення на користь тієї чи іншої сторони практично неможливо. Крім того, результат в доказуванні багато в чому залежить від судді, який оцінює такі докази, з точки зору їх переконливості, ступеня довіри, відносності тощо. У цьому плані важливим є не лише життєвий, а й професійний досвід судді, загальний рівень його

підготовки, уміння швидко сприймати й аналізувати події, переконливо ставити запитання, точно й логічно складати процесуальні документи. Усі ці моменти відіграють не останню роль в доказовому процесі, оскільки сторони доказують, а суд сприймає таке доказування. Таким чином, процес доказування, з точки зору суду – це перш за все пізнання предмета спору через інформацію, яку вилучено зі змісту кожного доказу. А. Р. Ратінов в цій частині говорить, що «доказывание представляет собой процесс установления истины в судопроизводстве, ее познание, обоснование представленной о ее содержании. Его сущность заключается в собирании, исследовании, оценке и использовании доказательств» [10, с.107].

Таким чином, здійснене нами дослідження дозволяє стверджувати, що підходи до визначення понять доказів та доказування, їх суб'єктів, процесу доказування в усіх процесуальних галузях права є ідентичними. Доказування є міжгалузевим інститутом, який існує в межах усіх процесуальних галузей права. Особливості доказового процесу також збігаються в усіх процесуальних деталях в усіх процесуальних галузях права.

Отже, зазначені поняття можна уніфікувати в єдиному Судовому процесуальному кодексі, який зможе обслуговувати як процедуру розгляду справ у загальних судах, так і квазісудах, з метою єдиного підходу до природи й розуміння змісту процесуальних дій та інститутів, засобів і процесів доказування та їх суб'єктів.

Список використаної літератури

1. *Мельник М. П.* Поняття доказів у адміністративному судочинстві України / М. П. Мельник // Держава і право : юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України [редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. ред.) та ін.]. – К., 2010. – Вип. 48. – С. 269-274.
2. *Яблочков Г. М.* Учебник русского гражданского судопроизводства. – Ярославль, 1912 / Гражданский процесс : хрестоматия / Под ред. М. К. Треушников. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : Городец, 2005. – 896 с.
3. *Мальшев К. И.* Курс гражданского судопроизводства – СПб., 1876/ Гражданский процесс : хрестоматия / Под ред. М. К. Трушников. 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ОАО «Изд. дом Городец», 2005. – 896 с.
4. *Абрамов С. М.* Гражданский процесс : учеб. / С. М. Абрамов. – М. : Госюриздат, 1952.
5. *Юдельсон К. С.* Советский гражданский процесс : учеб. / К. С. Юдельсон. – М. : Госюриздат, 1956.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 року. Із змінами, внесеними згідно із Законом № 808-VI від 25.12.2008 (станом на 24.04.2009 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № № 35-36, 37.
7. *Руда Т. В.* Докази і доказування в цивільному процесі України і США : порівняльно-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. В. Руда. – К., 2012.
8. *Ясинок М. М.* Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : мон. / М. М. Ясинок. – Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2011. – 380 с.
9. *Ветютнев Ю. Ю.* Синергетика в праві / Ю. Ю. Ветютнев // Государство и право. – 2002. – №4. – С. 64-69.
10. *Ратинев А. Р.* Вопросы познания в судебном доказывании / А. Р. Ратинев // Советское государство и право. – 1964. – № 8. – С.106-113.